

PIOTR GÓRECKI

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego

Franciszkańska kuracja Serca Pana Jezusa w Gliwicach w latach 1925–1945

1. Terytorium i liczba wiernych – 2. Duszpasterze – 3. Posługa duszpasterska – 4. Powołanie związku parafialnego dla Gliwic i okolic. Rezygnacja z budowy nowego kościoła w dzielnicy hutniczej – 5. W trudnym okresie nazistowskiego terroru i wojny

Górny Śląsk w 20-leciu międzywojennym funkcjonował jako dwa niezależne organizmy. Wskutek podziału poplebiscytowego przeważająca część Górnosląskiego Okręgu Przemysłowego została przyłączona do odrodzonego państwa polskiego jako autonomiczne województwo śląskie. W niemieckiej strefie wpływów znalazła się zachodnia część Górnego Śląska wraz z trzema ośrodkami okręgu przemysłowego: Gliwicami, Zabrzem i Bytomiem. W okresie tym borykano się z powojenną biedą, zmasowanym napływem ludności przemieszczającej się pomiędzy obydwoma strefami i powstałym w tym względzie problemem mieszkaniowym. Powojenne zubożenie mieszkańców, inflacja i kryzys gospodarczy przełomu lat 20. i 30. ubiegłego wieku były pożywką dla szerzących agitację socjalistów i komunistów. W tejże rywalizacji zwycięską okazała się partia narodowych socjalistów, która pod przykrywką cudu gospodarczego przygotowywała się do militarnej konfrontacji. Legenda o tzw. ciosie w plecy¹ oraz ideologia Niemiec jako światowego mocarstwa doprowadziły do masowych okrucieństw i tragizmu ostatniej wojny.

¹ Tzw. *Dolchstoßlegende* – teoria spiskowa rozpowszechniana w niemieckich kręgach narodowych po 1918 r. Niemieccy nacjonałiści głosili, że w 1918 r. armia niemiecka koncentrowała siły na zachodnim froncie po podpisaniu rozejmu na wschodzie i szykowała się do kontrnatarcia. Haniębny rozejm w Compiègne traktowano jako cios w plecy niemieckiej armii i kompromitację kraju na arenie międzynarodowej. Pokój wersalski w ich mniemaniu był tylko tymczasowym rozejmem, a wojenna

W niniejszym artykule jest przedstawiona historia kuracji Serca Pana Jezusa w Gliwicach w latach 1925–1945. Od czasu jej ustanowienia gliwiczcy franciszkanie prowadzili w gliwickiej dzielnicy hutniczej ożywioną pracę duszpasterską. Jej główne działania ukierunkowane były nie tylko na sprawowanie sakramentów, ale także na działalność społeczną wśród rodzin robotniczych. W ten sposób mali bracia św. Franciszka wprowadzali zasady równości społecznej drogą miłości a nie przemocy. Historia tejże kuracji jest dobrym przykładem, w jaki sposób organizowano pracę duszpasterską w przemysłowych miejscowościach Górnego Śląska w okresie republiki weimarskiej i narodowego socjalizmu².

Artykuł jest kontynuacją międzywojennej historii gliwickich franciszkanów i genezy powstania samodzielnej jednostki kościelnej w tzw. dzielnicy hutniczej³. W niniejszym artykule przybliżone zostaną sylwetki duszpasterzy oraz główne akcenty pracy duszpasterskiej i charytatywnej do 1945 r. Początkowo usiłowano doprowadzić do szczęśliwego finału dzieło budowy kościoła, ponieważ nabożeństwa sprawowano w zaadaptowanej do tego celu gospodzie. Powołanie do życia tzw. związku parafialnego dla gliwickich parafii oraz prowadzone budowy kościołów w sąsiednich dzielnicach zahamowały ów proces. Wiele ofiar ponieśli gliwiczcy franciszkanie w okresie narodowego socjalizmu i ostatniej wojny, kiedy to eksmitowano zakonników z większości ich pomieszczeń, ograniczając w ten sposób do minimum ich działania duszpasterskie.

W pracy zostały wykorzystane przede wszystkim archiwalia zgromadzone w parafiach NSPJ oraz Świętego Piotra i Pawła w Gliwicach. Bezcennym źródłem okazała się kronika gliwickiego domu zakonnego prowadzona od początku obecności franciszkanów w Gliwicach, tj. od 1923 r.⁴

konfrontacja nieunikniona. Zob. R. OVERY, *Trzecia Rzesza. Historia imperium*, tłum. M. Antosiewicz, H. Turczyn-Zalewska, Warszawa 2012, s. 13.

² Chodzi tu o sposób podejścia do wydarzeń ogólnych (makrohistorii) drogą jej analizy metodą mikrohistoryczną. Propagatorami tejże metody są m.in. profesorowie Alf Lüdtke i Mathias Nienendorf. Prace tego ostatniego o mniejszościach na pograniczu polsko-niemieckim: *Minderheiten an der Grenze. Deutsche und Polen in den Kreisen Flatow (Złotów) und Zempelburg (Sępólno Krajeńskie) 1900–1939*, Wiesbaden 1997; *Die Provinz Oberschlesien und ihre polnische Bevölkerung*, w: R. JAWORSKI, M. WOJCIECHOWSKI (red.), *Deutsche und Polen zwischen den Kriegen. Minderheitenstatus und „Volkstumskampf“ im Grenzgebiet. Amtliche Berichterstattung aus beiden Ländern 1920–1939*, cz. 2, München 1997, s. 811–816 zapoczątkowały szereg publikacji na temat Górnego Śląska, m.in. na temat polityki jego unaradawiania. Por. A. MICHALCZYK, *Heimat, Kirche und Nation. Deutsche und polnische Nationalisierungsprozesse im geteilten Oberschlesien (1922–1939)*, Köln – Weimar – Wien 2010.

³ Tekst o genezie kuracji i o przybyciu franciszkanów do Gliwic ukazał się w zeszytowanym numerze periodyku naukowego. Zob. P. GÓRECKI, *Geneza kuracji Najświętszego Serca Pana Jezusa w gliwickiej dzielnicy hutniczej*, RTSO 35 (2015), s. 371–392.

⁴ Archiwum Klasztorne Ojców Franciszkanów w Gliwicach (dalej: AKG), *Chronica Monasterii Glivicensis Ss. Cordis Jesu OFM ab anno 1923 [usque ad anno 1984]*.

1. Terytorium i liczba wiernych

Kuracja⁵ Serca Pana Jezusa została powołana do życia dekretem kard. Adolfa Bertrama z 12 marca 1925 r.⁶ Wcześniej parafia macierzysta Świętego Piotra i Pawła 22 grudnia 1924 r. podpisała z franciszkanami dwustronne porozumienie regulujące wzajemne stosunki, które obie strony ratyfikowały 22 stycznia 1925 r.⁷ Nowy okręg duszpasterski obejmował północnowschodnie tereny dawnej parafii Świętego Piotra i Pawła. Granica biegła: na południu od rzeki Kłodnicy poprzez Kanał Kłodnicki aż do ulic *Kronprinzenstrasse* (obecnie Chorzowska) i Macieja, a na północy od linii kolejowej Gliwice – Zabrze; w sumie ok. 2,5 km² powierzchni. Na terenie kuracji znajdowała się Królewska Odlewnia Żelaza (*Eisengieserei*)⁸ i Główny Kolejowy Warsztat Naprawczy, placówka terenowa wrocławskiego oddziału *Deutsche Reichsbahn*. W pierwszym zakładzie, który wciąż restrukturyzowano, pracowało mniej niż 1000 pracowników, w drugim zatrudnionych było ponad 2000 osób⁹ Większość z nich stanowili mieszkańcy tutejszej dzielnicy. Na północ od kuracji znajdowała się gliwicka huta, która specjalizowała się w produkcji kół kolejowych i obręczy do zestawów kołowych. Huta działała w ramach koncernu *Oberschlesische Eisenbahn-Bedarfs AG* i zatrudniała ponad 6500 pracowników¹⁰.

⁵ Kuracja była niesamodzielną jednostką kościelną, wydzieloną i zależną od macierzystej parafii. Na podstawie kan. 1427 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. ustanawiano kurację tam, gdzie znajdował się kościół lub kaplica i można było zorganizować odrębne duszpasterstwo. Powodem erygowania kuracji przez biskupa było ułatwienie wiernym wypełnianie obowiązków religijnych i ich ściślejszy związek z duszpasterzem. W sprawach finansowego zabezpieczenia utrzymywała się ona z ofiar wiernych oraz partycypowała procentowo z dochodów macierzystej parafii (choćby z wpływów z podatku kościelnego). Na podstawie dekretu kard. Adolfa Bertrama z 25 marca 1935 r. dla archidiecezji wrocławskiej, kuracje uważano za samodzielne jednostki (*quasi-parafie*), pomijając w ten sposób obowiązek ich państwowego zatwierdzenia. Z czasem, kiedy dokonano już sprawiedliwego podziału majątku lokalnej wspólnoty, kuracje przekształcano w samodzielne parafie. W okresie, kiedy naziści coraz wyraźniej prowadzili walkę z Kościołem, zaniechano takiej procedury aż do zakończenia wojny i upadku systemu. Zob. *Kuracja*, <http://www.encyklo.pl/index.php5?title=Kuracja> (12.02.2016); M. KOGUT, *Duszpasterstwo parafialne w archidiecezji wrocławskiej w latach 1738–1945*, Wrocław 2006, s. 154–155.

⁶ Dekret wszedł w życie 15 marca tegoż roku. Zob. Archiwum Parafii św. Piotra i Pawła w Gliwicach (dalej: APiP), sygn. A VIII 31a, *Bildung Herz-Jesu-Kuratie*; A. BERTRAM, *Herz-Jesu-Kuratie im Bereich des Pfarrbezirks St. Peter und Paul Gleiwitz*, „Verordnungen des Fürstbischöflichen Ordinariats in Breslau” (1925), nr 4 (769) z 12 III 1925, p. 58, s. 23.

⁷ APiP, sygn. A VIII 31, *Herz-Jesu-Kirchbauverein, Vereinbarung über die Wahrnehmung der pfarrlichen Seelsorge im sogenannten Hüttenbezirk der Parochie St. Peter-Paul in Gleiwitz*, s. 1–3.

⁸ Więcej na temat zakładu: P. GÓRECKI, *Geneza kuracji Najświętszego Serca Pana Jezusa*, s. 373–374.

⁹ Bezpośrednio przed wybuchem wojny w zakładzie pracowało 2400 osób, a miesięcznie naprawiano ok. 60 parowozów. Zob. P. NADOLSKI, T. ROSZAK, K. SOIDA, E. WIECZOREK, *Węzeł Kolejowy Gliwice*, Rybnik 2010; R. RUSAK, *Zakłady Naprawcze Lokomotyw Elektrycznych w Gliwicach*, „Świat Kolei” 10 (2004), nr 9, s. 20–25.

¹⁰ Więcej na temat huty: Z. BOŻEK, *100-lecie Huty 1 Maja w Gliwicach*, Gliwice 1967.

Jak już wspomniano, na terenie kuracji mieszkali głównie rodziny robotnicze, w mniejszym zaś procencie drobni kupcy, rzemieślnicy i sprzedawcy. Dzielnica na przełomie lat 20. i 30. ubiegłego wieku posiadała jeden z wyższych wskaźników bezrobocia, w porównaniu z innymi dzielnicami Gliwic. Wielka liczba sympatyków partii komunistycznej była powodem tego, że dzielnicę tę mieszkańcy Gliwic nazywali „tygrysią” (*Tiegerviertel*). Kuracja Serca Pana Jezusa w chwili utworzenia liczyła ok. 9 tys. mieszkańców, w tym 8 tys. wiernych¹¹. W okresie II wojny światowej liczba wiernych wynosiła 7757 osób¹².

Na terenie kuracji znajdowała się silna i prężnie działająca wspólnota ewangelicka, która liczyła prawie 1000 wiernych. Wspólnota Kościoła ewangelicko-augsburskiego, która zbierała się na nabożeństwach w kościele św. Barbary (na terenie parafii Świętego Piotra i Pawła), posiadała na tutejszym terenie liczne budynki. To tutaj znajdował się budynek najstarszej szkoły ewangelickiej. Przy dawniejszej *Lohmeyerstrasse* (obecnie ul. Moniuszki) znajdował się duży Dom Towarzystwa Ewangelickiego, a w podwórzu wybudowano dużą salę teatralną. Prężnie działały przy niej Ewangelickie Towarzystwo Mężczyzn *Wartburg* oraz Ewangelickie Towarzystwo Kobiet. W przededniu wojny ewangelicka parafia liczyła ponad 13 000 wiernych¹³ i prowadziła: dom opieki, dom dziecka, 4 szkoły, 2 przedszkola, punkt pomocy dla najuboższych, stację opieki nad bezdomnymi oraz swój własny dom wczasowy. Na terenie kuracji przy dawniejszej *Kronprinzenstrasse* (obecnie ul. Jagiellońska 19) znajdował się kościół wiernych obrządku ewangelicko-luterańskiego. Wspólnota ta wyodrębniła się od gliwickich ewangelików w 1835 r., a w 1900 r. otrzymała rządowe zatwierdzenie licząc niewiele ponad 200 wiernych. Kościół wzniesiono w 1902 r. wg projektu królewskiego inspektora budowlanego Schroedera z Koźła¹⁴. Przy zborze gromadzili się także gliwiccy starokatolicy, którzy w 1922 r. zmuszeni zostali do opuszczenia zagarniętego katolikom w czasie Kulturkampfu kościoła Trójcy Świętej¹⁵. W dzielnicy

¹¹ Por. APiP, *Acta decanalia*, sygn. IX 4, *Statistik – Dekanat Gleiwitz 1921–1932, Kirchliche Statistik 1925*, s. 1–3; *Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegaturbezirks für das Jahr 1926*, Breslau 1926, s. 45; *Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1931*, Breslau 1931, s. 49; *Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1932*, Breslau 1932, s. 48; *Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1933*, Breslau 1933, s. 47; *Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1938*, Breslau 1938, s. 51.

¹² Zob. *Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1939*, Breslau 1939, s. 57; *Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1941*, Breslau 1941, s. 39.

¹³ Liczba mieszkańców Gliwic wynosiła wówczas 114 000 mieszkańców. Zob. <http://www.verwaltungsgeschichte.de/gleiwitz.html> (12.02.2016).

¹⁴ W sierpniu 1945 r. budynek został zajęty przez oo. pallotynów z Warszawy i poświęcony jako kościół rzymskokatolicki pw. św. Jacka. W czerwcu 1948 r. świątynię przejęła parafia ewangelicko-augsburska. Pierwsze nabożeństwo ewangelickie odprawiono uroczystie 4 lipca 1948 r.

¹⁵ Uzyskali go ponownie w 1941 r. i zarządzali nim do 1945 r.

hutniczej znajdował się także Cmentarz Hutniczy, założony w 1808 r. przez pierwszych dyrektorów huty dla swoich pracowników¹⁶.

2. Duszpasterze

Początkowo w gliwickim klasztorze mieszkało 3 ojców i średnio 2–3 braci zakonnych. Oprócz gwardiana, który pełnił również stanowisko kuratusa, byli to także wikariusze zatrudnieni w duszpasterstwie. W styczniu 1925 r. przybył do kuracji czwarty kapłan – o. Julian. Kronikarz odnotował, że mimo już słusznego wieku „w gronie młodych ojców i on szybko poczuł się młodo”¹⁷. W 1930 r. placówka gliwicka otrzymała status samodzielnego klasztoru. Pierwszym gwardianem gliwickiego konwentu został o. Makary Barka. Władze prowincji postanowiły rozdzielić funkcje kuratusa i gwardiana, ale faktycznie nastąpiło to dopiero z chwilą odwołania z Gliwic o. Bonifacego. Do 1945 r. kuracją administrowali: o. Bonifacy Wieschollek (1923–1936)¹⁸, o. Antoni Placzek (1936–1939)¹⁹, o. Jacek Ternka (1939–1942)²⁰ i o. Makary Barka (1942–1945).

¹⁶ Był to jedyny cmentarz ewangelicki w mieście do czasu otwarcia dwóch dużych cmentarzy komunalnych: „Centralnego” przy ul. Kozielskiej i „Lipowego” przy dawniejszej *Leipziger Strasse*.

¹⁷ AKG, *Chronica Monasterii*, s. 15.

¹⁸ O. Bonifacy Wieschollek (Wiesiołek, 1887–1964) urodził się 6 lipca 1887 r. na Górze Świętej Anny. Oblóczyny miały miejsce 7 kwietnia 1906 r. Świecenia kapłańskie otrzymał 21 czerwca 1913 r. Do Gliwic przybył w kwietniu 1923 r., a w 1925 r. został pierwszym kuratusem gliwickiej placówki. Pełnił tę funkcję do 1936 r. Więcej na jego temat: B.B. KUROWSKI, *Franciszkanie w Gliwicach*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” (2000), t. 15/1, s. 428–429; P. GÓRECKI, *Geneza kuracji Najświętszego Serca Pana Jezusa*, s. 384.

¹⁹ O. Antoni Stanisław Placzek (Placzek, 1886–1961) urodził się 7 maja 1886 r. w Pisarzowicach k. Toszka. W 1905 r. wstąpił do zakonu. Nowicjat odbył w Ottbergen i tam otrzymał habit 25 kwietnia 1905 r. We Wrocławiu kontynuował studia seminaryjne. Świecenia kapłańskie otrzymał 23 grudnia 1913 r. Po święceniach przebywał na Górze Świętej Anny. W latach 1918–1924 był magistrem nowicjatu, później komisarzem zależnego od prowincji św. Jadwigi komisariatu litewskiego. Po wojnie wyremontował kościół i klasztor św. Idziego na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu. Ostatnie lata życia przeżył w klasztorze w Raciborzu Płoni, gdzie zmarł 31 grudnia 1961 r. Zob. B.B. KUROWSKI, *Franciszkanie w Gliwicach*, s. 429.

²⁰ O. Jacek Ternka (1905–1977) urodził się 25 grudnia 1905 r. w Pietraszynie k. Raciborza. Ukończył Niższe Seminarium Duchowne Franciszkanów w Nysie. Nowicjat odbył w latach 1922–1923 w Borkach Wielkich. Świecenia kapłańskie przyjął 23 stycznia 1929 r. we Wrocławiu. Przez wiele lat był misjonarzem ludowym. W latach 1946–1959 był proboszczem w Borkach Wielkich, później zaś proboszczem w Nysie. Zmarł na Górze Świętej Anny 9 maja 1977 r. Zob. B.B. KUROWSKI, *Franciszkanie w Gliwicach*, s. 429–430.

Tabela 1. Administratorzy (kuratusi) i gwardianie w gliwickim konwencie w latach 1923–1945²¹

Kuratus	Gwardian
o. Bonifacy Wieschollek (1923–1936)	o. Makary Barka (1930–1933)
o. Antoni Placzek (1936–1939)	o. Bonifacy Wieschollek (1933–1936)
o. Jacek Ternka (1939–1942)	o. Bartłomiej Mrosik (1936–1939)
o. Makary Barka (1942–1945)	o. Jacek Ternka (1939–1945)
o. Wojciech Kaczmarczyk (1945–1948)	o. Wojciech Kaczmarczyk (1945–1948)

Trudniej ustalić pozostałych ojców i braci zakonnych rezydujących przy gliwickim klasztorze. Schematyzmy diecezjalne uwzględniały w swoich spisach tylko wikariuszy. Początkowo w gliwickim konwencie każdy z ojców oddelegowany był do duszpasterstwa. Po przybyciu o. Juliana w klasztorze zaczęli rezydować także inni zakonnicy: stacjonariusze, rekolekcjoniści czy misjonarze ludowi. Kronika klasztorna wspomina też o zakonnikach, którzy przebywali tutaj krótko, jak chociażby misjonarze przebywający na urlopie w kraju, czy też zakonnicy przybywający na Śląsk z innych prowincji. Żywe były kontakty z zakonnikami na polskim Górnym Śląsku, z którymi jeszcze przecież do niedawna bracia tworzyli wspólną prowincję. Poniższa tabela jest próbą zestawienia wikariuszy i stacjonariuszy posługujących w duszpasterstwie do końca II wojny światowej. Z pewnością ich liczba jest niepełna i wymaga potwierdzenia danych z dokumentami zgromadzonymi w archiwum prowincji.

Tabela 2. Wikariusze i stacjonariusze gliwickiego konwentu w latach 1923–1945²²

o. Makary Barka (1923–1930)	o. Krescens Bulla (1939–1941)
o. Klemens Gorzolka (1923–1929)	o. Wendelin Hudowsky (1939–1941)
o. Julian Kohlsdorfer (1925–1932)	o. Maurus Damek (1939–1942)
o. Dezyderiusz Golla (1929–1933)	o. Makary Barka (1939–1942)
o. Angel Porada (1929–1930, 1934)	o. Czesław (1939–?)
o. Kunibert Syrmitzki (1930–1936)	o. Rafał Müller (1939–1944)
o. Gorgonius Greupner (1932–1933)	o. Waław Tytko (1939–1945)

²¹ Nazwiska podano w dawnym zapisie niemieckim. Źródło: AKG, *Obedientien, Totenzettel 1923–1957; Discretorium [conventus] 1923–1952*. Pomocne okazały się schematyzmy wrocławskie (zob. przypisy nr 11–12). Rozbieżne dane zamieszczone są w: B.B. KUROWSKI, *Franciszkanie Prowincji św. Jadwigi na Śląsku (1887–1939)*, Wrocław 1997, s. 265.

²² Źródło: zob. przypis nr 21.

o. Bartłomiej Mrosik (1933–1936)	o. Engelbert Mierzowski (1941– ?)
o. Korneliusz Wawro (1933–1941)	o. Wincenty Kornek (1941–1942)
o. Gabriel Hellmann (1933–1939)	o. Feliks Koss (1941–1945)
o. Romulad Wagner (1933– ?)	o. Witalis Lasak (1942–1946)
o. Fidelis Rudol (1935–1939)	o. Henryk Sollors (1942– ?)
o. Edmund Moschko (1938– ?)	o. Barnaba Szweda (1945–)
o. Emeryk Grutza (1939–1943)	

3. Posługa duszpasterska

Niedzielna służba Boża rozpoczynała się w kościele o 5.45. Początkowo sprawowano 4 Msze św. w niedziele i święta, a od 1932 r. pięć Mszy²³. W latach 20. ubiegłego wieku na niedzielne nabożeństwa chodziło średnio 5200 wiernych (65%). Do spowiedzi i komunii wielkanocnej przystępowało 6000 wiernych (75%)²⁴. Uroczystości obchodzono odpusty: Serca Pana Jezusa, Porcjunkuli i św. Franciszka. Na ten ostatni schodzili się wierni z całego miasta oraz z Bytomia, Zabrze, Chorzowa i okolicznych wiosek. Odpust poprzedzało rekolekcyjne *triduum*, a uroczystości kończyło doroczne spotkanie tercjarzy w sali katolickiego domu związkowego w Gliwicach²⁵. Dla tercjarzy z całej parafii Świętego Piotra i Pawła co miesiąc ojciec gwardian organizował spotkanie modlitewne w kościele Serca Pana Jezusa. Dodatkowo organizowano tzw. grupowe spotkania w pozostałych kościołach, które również prowadzili ojcowie. W każdy czwartek wspólnie odprawiano Drogę Krzyżową i nabożeństwo wynagradzające. Za zmarłych tercjarzy odmawiano oficjum albo różaniec. W listopadzie 1939 r. o. Tomaszek w czasie wizytacji połączył niemiecką i polską grupę tercjarzy²⁶. Ich opiekunem był wówczas o. Jacek, a promotorem ks. Józef Jagło, proboszcz parafii Świętego Piotra i Pawła²⁷. W zarządzie zasiadali: przewodniczący Thomas i zastępca Mosler dla grupy męskiej, oraz

²³ O 5.45 Msza z polskim kazaniem i śpiewem, o 7.00 Msza śpiewana w języku niemieckim, o 8.00 Suma w języku niemieckim z błogosławieństwem sakramentalnym, o 10.00 niemiecka Msza św. dla dzieci i o 11.00 niemiecka Msza śpiewana. Źródło: AKG, *Chronica Monasterii*, s. 48.

²⁴ *Tamże*, s. 20.

²⁵ Na terenie parafii Świętego Piotra i Pawła, blisko kościoła parafialnego. Budynek ten spłonął w czasie działań wojennych.

²⁶ Dawna polska grupa liczyła 141 członków. Fuzja podyktowana była nazistowskim zakazem, który zabraniał prowadzenia polskojęzycznego duszpasterstwa, i wydanym w związku z tym specjalnym dekretem kard. Adolfa Bertrama z 27 czerwca 1939 r. Zob. P. GÓRECKI, *Historia parafii św. Franciszka z Asyżu w Zabrzu*, Zabrze 2013, s. 234.

²⁷ Więcej o osobie ks. Jagło: TENZE, *Geneza kuracji Najświętszego Serca Pana Jezusa*, s. 376.

przewodnicząca Pyka i zastępczyni Schygulla dla grupy żeńskiej. W 1941 r. liczba tercjarzy wynosiła 315 osób²⁸. W łączności z tą grupą organizowano pielgrzymki na Górę Świętej Anny w okolicy świąt Zesłania Ducha Świętego. Udawano się także na niemieckojęzyczne obchody kalwaryjskie w pierwszym tygodniu września. W kronice zanotowano, że w 1925 r. z terenu całej parafii Świętego Piotra i Pawła na obchody kalwaryjskie udało się 2000 pielgrzymów²⁹. W latach 1927–1936 pielgrzymowano na Jasną Górę³⁰. W 1938 r. zorganizowano wyjazd do Prudnika-Lasu. Tercjarze z kuracji opiekowali się dziećmi pierwszokomunijnymi, osobami biednymi, chorymi i starszymi. W 1938 r. odwiedzili w domach 3150 osób; 250 chorym udzielili pomocy, a 9 chorym tercjarzom zapewniali stałą opiekę³¹. Spotkania przy kościele Świętego Piotra i Pawła miały miejsce w I niedzielę miesiąca. Prowadził je ojciec promotor. W każdy piątek w kościele Świętego Piotra i Pawła sprawowano Drogę Krzyżową³².

W 1926 r. zaadaptowano pomieszczenia po dawnej drukarni na salę dla związków i grup religijnych³³. Obliczenia związane ze statystyką budynku pod prace adaptacyjne wykonał znany budowlaniec Johann Rygol z Gliwic³⁴. Uroczyste poświęcenie miało miejsce 18 kwietnia tegoż roku³⁵. Przy kuracji w latach międzywojennych działał wspomniany już III Zakon, a także: Związek Matek Chrześcijańskich, Katolicki Związek Ludowy, chór męski (*Herz-Jesu-Männerchor*) i chór św. Cecylii (od 1935 r.)³⁶, kongregacja maryjna dziewcząt, grupa dziecięca³⁷, związek młodzieńców (*Jugendbund*), *Elisabeth-Verein*, skupiający młode tercjarki, i związek dobroczynny *Katholischer Kreuzbund*, współdziałający z gliwickim oddziałem *Caritas*. W 1933 r. w części klasztornej, którą zwano *Franziskus-Heim*, założono stację opieki *Caritas*, która 3 razy w tygodniu wydawała ok. 200 posiłków

²⁸ W grupie pierwszej było 239 tercjarzy, a w drugiej 76.

²⁹ AKG, *Chronica Monasterii*, s. 18.

³⁰ Zob. B.B. KUROWSKI, *Franciszkanie Prowincji św. Jadwigi na Śląsku*, s. 264.

³¹ Zob. APPiP, sygn. C VIII 31 [*Dritter Orden. III Zakon 1938–1948*], *Tätigkeitsbericht des Drittordensgruppe St. Peter-Paul Gleiwitz für das Jahr 1938*, s. 1–2.

³² Zob. *tamże*, *Jahresbericht des Drittordensgruppe St. Peter-Paul Gleiwitz für das Jahr 1941*, s. 1–2; *Sprawozdanie z działalności III zakonu za 1946 r.*, s. 1–2.

³³ Pomieszczenia, które znajdowały się w budynku klasztoru. Wcześniej, w latach 1919–1924, drukowano tutaj czasopismo „Oberschlesische Rote Fahne” i jego polskojęzyczną wersję: „Czerwony Sztandar Górnego Śląska”

³⁴ AKG, *Baupolizei 1922–1943*, J. RYGOL, *Statische Berechnung (1925)*, s. 1–2.

³⁵ AKG, *Chronica Monasterii*, s. 22.

³⁶ Prowadził go wieloletni organista Rożek, zatrudniony w kuracji od 1934 r.

³⁷ Tzw. *Kindheit-Jesu-Verein*, działający od 1927 r. Grupa liczyła 300 dzieci i modliła się za misjonarzy oraz w intencji misji.

dla dzieci. Każdego dnia kuchnia *Caritas* wydawała 20 obiadów i tyle samo paczek z chlebem³⁸. 1 stycznia 1928 r. przybyły do kuracji siostry służebniczki NMP. Siostrom powierzono prowadzenie przedszkola katolickiego i ochronki dla ponad setki dzieci. Pomieszczenia przedszkolne znajdowały się w części, którą wcześniej dzierżawiła niemiecka partia komunistyczna³⁹

Powodzeniem wśród wiernych cieszyła się biblioteka prowadzona przez Związek św. Karola Boromeusza. W 1933 r. swoje książki do biblioteki przekazał w testamencie dziekan gliwicki, ks. Paul Flascha z Szywałdu⁴⁰. Jedną z większych inicjatyw, które cieszyły się dużą popularnością, było organizowanie specjalnych nauk stanowych dla mężczyzn i młodzieńców. Odbywały się one w każdą środę przed pierwszym piątkiem miesiąca i miały charakter apologetyczny, konfrontujący naukę chrześcijańską z tak popularnym wśród robotników ruchem socjalistycznym w jego „czerwonej” i „czarnej odmianie” Konferencje wygłaszali znani na Górnym Śląsku kaznodzieje. W kuracji miały miejsce specjalne nauki dla konwertytów z całych Gliwic. Mieszkańcy Gliwic chętnie nawiedzali kościoł w okresie świąt Bożego Narodzenia, podziwiając – zdaniem ówczesnej prasy – najpiękniejszą szopkę betlejemską na niemieckim Górnym Śląsku⁴¹.

Na terenie Gliwic w jednym terminie organizowano misje święte, na które zjeżdżali się franciszkanie z całej prowincji, głosząc nauki i spowiadając w poszczególnych kościołach. Pierwsze takie misje miały miejsce w 1924 r., drugie – 10 lat później. Nauki w 1934 r. głosiło 18 franciszkanów z różnych klasztorów prowincji według poniższego harmonogramu: 1–4 marca – misje dla dzieci, 4–11 marca – misje dla kobiet, 11–18 marca – misje dla mężczyzn, 18–25 marca – misje w języku polskim. Nauki dla dorosłych w 10 kościołach gliwickich głoszone o 6.00 i 18.00. Tylko w kościele Serca Pana Jezusa wyspowiadano: 1050 dzieci, 3552 kobiety i 2546 mężczyzn. Autor *Kroniki* zanotował, że nie zauważono, aby mniejszy był udział wiernych jak w 1924 r. Żył też – zgodnie z uzyskaną frekwencją – nadzieję, że pomimo nowych rządów tych, którzy walczą z Kościołem, „wierny lud nie oddali się od Boga”⁴².

Szczególnością oprawy miały organizowane w mieście bierzmowania. Po raz pierwszy bierzmowanie w kościele Serca Pana Jezusa odbyło się w czasie wizytacji de-

³⁸ AKG, *Chronica Monasterii*, s. 66.

³⁹ *Tamże*, s. 34.

⁴⁰ *Tamże*, s. 67.

⁴¹ Figury z tej szopki wykonano w bawarskim Oberammergau. Zdobią one dzisiaj szopkę w Katowicach-Panewnikach.

⁴² AKG, *Chronica Monasterii*, s. 68–71.

kanatu gliwickiego w 1929 r. Wizytację przeprowadzili wspólnie kard. Adolf Bertram i sufragan wrocławski Valentin Wojciech. Do franciszkańskiej kuracji kard. Bertram zawitał w środę 14 sierpnia i o godz. 15.00 udzielił wiernym sakramentu bierzmowania. Kolejne bierzmowanie w dekanacie odbyło się w maju 1934 r. Podobnie jak poprzednio, udzielali go kard. Bertram i biskup sufragan. Wierni z kuracji franciszkańskiej gościli tym razem bp. Wojciecha, który w poniedziałek 7 maja o godz. 15.00 udzielił bierzmowania 850 wiernym⁴³. Kolejne bierzmowanie w dekanacie miało miejsce w maju 1938 r. W środę 11 maja biskup sufragan odprawił w kościele Serca Pana Jezusa Mszę św. i udzielił bierzmowania 500-osobowej grupie młodzieży i dorosłych. Tyle samo osób przyjęło sakrament bierzmowania 11 maja 1943 r. z rąk bp. Josefa Ferche⁴⁴. Owocem ożywionego duszpasterstwa są z pewnością powołania kapłańskie. Od początku istnienia kuracji do 1938 r. z tujszej wspólnoty wyszło 7 księży.

Z biegiem czasu kościół i klasztor wymagały remontów. Nie ustawano również, aby skutecznie pomysł budowy dużego kościoła. W tym celu w 1937 r. franciszkanie zakupili duży ogród tuż przy kościele⁴⁵. W 1938 r. gruntownie odnowiono kościół łącznie z remontem dachu. Prace malarskie powierzono malarzowi Simonowi z Nysy. Firma *Förster i Krause* z Nysy zajęła się instalacją nowego ołtarza głównego⁴⁶. W następnych latach firma *Zdziebło* z Pawłowic wykonała nastawy ołtarzowe do ołtarzy bocznych. Odnowiono pomieszczenia klasztorne i kaplicę spowiedzi, a w 1940 r. zainstalowano w kościele ogrzewanie⁴⁷

⁴³ *Tamże*, s. 71–72.

⁴⁴ APiP [brak sygnatury], *Firmungstage [1925–1939]*, *Firmungsordnung für Dekanat Gleiwitz 1929*, s. 1; *Firmungsordnung für Gleiwitz 5–11 Mai 1934*, s. 1; *Firmungsordnung für Gleiwitz 9–15 Mai 1938*, s. 1; AKG, *Chronica Monasterii*, s. 97, 116.

⁴⁵ Zob. AKG, *Discretorium [conventus] 1923–1952 [Discretorium z 26.04.1937 r.]*.

⁴⁶ Zob. *tamże* [Discretorium z 12.09.1938 r.]

⁴⁷ W 1940 r. wykonano boczny ołtarz NMP, a rok później boczny ołtarz św. Józefa. Zob. AKG, *Chronica Monasterii*, s. 100–101, 111.

Tabela 3. Statystyka za lata 1924–1945⁴⁸

Rok	Chrzty	Śluby	Odwiedzi- ny chorych	Zgony	Rozdanych Komunii	Wystą- pienia	Kon- wersje
1924	201	22	101	5	78 tys.		
1925	178	33	109	67	101 tys.	4	12
1926	167	55	123	67	104 tys.	11	6
1927	142	45	97	57	103 tys.	15	6
1928	142	61		59			
1929	142	71		65	112 tys.	3	2
1930	130	74		72	122 tys.	2	1
1931	106	84		61			
1932	104	54	196	65	110 tys.	7	
1933	113	86	207	53	110 tys.	5	6
1934	140	75	215	57	126 tys.	3	7
1935	181	117	232	61	120 tys.	2	6
1936	153	113	327	65	116,5 tys.	6	1
1937	158	103	362	70	92,5 tys.	17	3
1938	154	92	330	79	82,8 tys.	15	
1939	161	78		64			
1940	157	95		70			
1941	169	35		82			
1942	170	55		87			
1943	147	77		72			
1944	150	55		78			
1945	115	25		197			

4. Powołanie związku parafialnego dla Gliwic i okolic. Rezygnacja z budowy nowego kościoła w dzielnicy hutniczej

W chwili erygowania franciszkańskiej kuracji cztery gliwickie parafie liczyły ponad 70 tys. wiernych. Każda z parafii zamierzała budować nowy kościół, ale

⁴⁸ Źródło: AKG, *Taufbuch [der Herz-Jesu-Kuratialgemeinde in Gleiwitz] 1924–1937; Księga chrztów [parafii NSPJ w Gliwicach] 1938–1950; Trauungsbuch [der Herz-Jesu-Kuratialgemeinde in Gleiwitz] 1925–1943; Księga ślubów [parafii NSPJ w Gliwicach] 1943–1950; Beerdigungsbuch [der Herz-Jesu-Kuratialgemeinde in Gleiwitz]. Księga zgonów [parafii NSPJ w Gliwicach] 1925–1950; Chronica Monasterii.*

potrzeba było skoordynowanych działań. W celu lepszej współpracy i w miarę skutecznego finansowania prac budowlanych, z początkiem lat 30. ubiegłego wieku kard. Adolf Bertram powołał do życia Związek Parafialny dla Gliwic i Okolic (*Verband der katholischen Kirchengemeinden von Gleiwitz und Vororten*). Każda z parafii zachowywała samodzielność, ale wspólnie decydowano o podziale kapitałów. O sprawach finansowych decydował zarząd, na czele którego stanął ks. Jagło. Chodziło nie tyle o sprawy utrzymania parafii i duchownych, ponieważ ofiary, *iura stolae* i inne donacje pozostawały w gestii każdej z parafii. Zarząd zatwierdzał i koordynował działania inwestycyjne, budowę kościołów, względnie remonty czy też spłatę zaciągniętych przez parafie kredytów. O sprawy te dbała komisja finansowa pobierająca od wiernych podatek kościelny. Do gliwickiego związku należały parafie: Wszystkich Świętych i wyodrębniona z niej nowa parafia Świętego Antoniego⁴⁹, Świętego Piotra i Pawła i wyodrębnione z niej nowe placówki – Świętego Józefa w Ligocie⁵⁰ i Świętego Michała Archanioła na Trynku⁵¹, Świętego Bartłomieja i wyodrębniona z niej parafia Świętego Jana Chrzciciela w Żernikach⁵², Świętej Rodziny i wyodrębniona z niej parafia Chrystusa Króla oraz spłacająca kredyt budowlany parafia w Sośnicy⁵³.

Kurację Serca Pana Jezusa jako franciszkańską nie zaliczono do związku, niemniej musiała się liczyć z pozbawieniem jakichkolwiek dotacji z macierzystej parafii. Uznano bowiem, że jako placówka zakonna staje się kuracja niejako samodzielną, stąd osamotnioną w finansowaniu. Jeżeli na utrzymanie placówki nie brakowało ofiar, to z pewnością brakowało środków na budowę nowego kościoła. Kwestię budowy nowego kościoła, którą propagowało działające Stowarzyszenie

⁴⁹ Administrację w Wójtowej Wsi utworzono już 7 września 1918 r., a samodzielną parafię erygowano 26 kwietnia 1921 r. Początkowo nabożeństwa odprawiano w budynku szkoły. Obecny kościół wybudowano w latach 1925–1927. Zob. P. GÓRECKI (red.), *Rocznik diecezji gliwickiej 2012*, Gliwice 2012, s. 259–260.

⁵⁰ Kuracja, po wojnie parafia, istniejąca od 11 listopada 1925 r. W chwili powstania liczyła 2200 wiernych. Zob. *tamże*, s. 292.

⁵¹ Lokalia powstała 8 czerwca 1936 r., chociaż prace nad powstaniem nowej placówki trwały już od 1931 r. Tymczasowy kościół znajdował się na gliwickim lotnisku, a po eksmisji w 1939 r. przy ul. Pszczyńskiej 78. Od 1938 r. placówka nosiła status kuracji. W styczniu 1945 r. budynek wraz z kaplicą został spalony. Lokalię złączono razem z kuracją św. Alberta Wielkiego (powołaną w okresie wojny), przydzielając wspólnocie kaplicę gliwickiego konwikt biskupiego dla chłopców. Zob. *tamże*, s. 206–207.

⁵² Parafia erygowana 6 września 1931 r. Na kościół zaadaptowano dużą stodołę dworską. Zob. *tamże*, s. 301.

⁵³ W 1911 r. w Sośnicy wybudowano tymczasowy kościół poświęcony Sercu Pana Jezusa i ustanowiono lokalię, wyodrębniając ją z parafii św. Andrzeja w Zabrze. Obecny kościół wybudowano w latach 1928–1929. Ponieważ w dekanacie podobne wezwanie nosił już kościół franciszkanów, kościół w Sośnicy poświęcono NMP Wspomożeniu Wiernych. Zob. *tamże*, s. 298.

Budowy Kościoła Serca Pana Jezusa⁵⁴, zaniechano z dwóch powodów. Po pierwsze, kuracja posiadała własny kościół, chociaż tymczasowy, a parafia macierzysta, po adaptacji budynku na gliwickim lotnisku dla wspólnoty św. Michała, zbierała dochody pod budowę dużego kościoła przy ul. Liliowej. Po drugie, w bliskim sąsiedztwie kuracji, bo na Zatorzu (na północ od parafii, po drugiej stronie torów kolejowych), wybudowano w latach 1934–1935 duży kościół pw. Chrystusa Króla⁵⁵. W czasie poświęcenia kościoła (3 listopada 1935 r.) kard. Bertram erygował przy kościele nową parafię. Po podziale nowa parafia Chrystusa Króla liczyła 11 554 wiernych, a parafia Świętej Rodziny – 2011 wiernych. Na prośbę nowego proboszcza, ks. Brunona Pattasa, do parafii przydzielono domy z parafii św. Bartłomieja leżące w najbliższym sąsiedztwie nowego kościoła. W taki sposób parafia Chrystusa Króla obejmowała teren, na którym mieszkało 15 tys. wiernych, zaś parafia św. Bartłomieja liczyła 17 tys. wiernych⁵⁶.

W 1938 r. długi budowy wszystkich kościołów, które obsługiwał związek parafialny, wynosiły 398 tys. marek. Dług za budowę kościoła Chrystusa Króla wynosił w 1937 r. 120 tys. marek. Rocznie związek spłacał dług w wysokości ok. 34 tys. marek. Łatwo obliczyć, że płynność finansową związek uzyskałby dopiero w drugiej połowie lat 40. Parafia Świętego Piotra i Pawła wszystkie dochody gromadziła na budowę nowego kościoła św. Michała, który miał pomieścić kilka tysięcy wiernych. Do wybuchu wojny zebrano 100 tys. marek i zlecono wykonanie pierwszych projektów, ale naziści odkładali wydanie stosownego pozwolenia. Ponadto w latach 1934–1935 przeprowadzono gruntowny remont kościoła św. Piotra i Pawła, a prace wykończeniowe (nowe mozaiki, witraże) kontynuowano jeszcze w latach wojny. W kasie Stowarzyszenia Budowy Kościoła Serca Pana Jezusa było 11 190,50 marek (wszystkie aktywa zdeponowane w gliwickiej *Stadtsparkasse*). W czerwcu 1939 r. naziści wydali zakaz działalności wielu organizacjom katolickim. Ks. Jagło wspólnie z ks. dziekanem Edwardem Sobkiem⁵⁷ i ojcami franciszkanami zastanawiali się, co zrobić ze zgromadzonymi aktywami, zanim zagarną je naziści. W liście do kard. Bertrama sugerowali kanoniczną likwidację stowarzyszenia, pisząc: „Istnieje tam w zasadzie kuracja, zaś organizowane zbiórki pieniężne na rzecz budowy kościoła w dzielnicy hutniczej nie cieszą się już po-

⁵⁴ Założone w 1912 r. przez ks. Józefa Jagło stowarzyszenie, które gromadziło środki finansowe na dzieło budowy kościoła w dzielnicy hutniczej. Zob. P. GÓRECKI, *Geneza kuracji Najświętszego Serca Pana Jezusa*, s. 376–379.

⁵⁵ Decyzja o budowie kościoła zapadła już w 1930 r.

⁵⁶ APiP, sygn. A VIII 33 b [*Kuracja Świętej Rodziny i ustanowienie parafii Chrystusa Króla w Gliwicach*], [*Plany podziału parafii św. Bartłomieja z 1936 r.*], s. 1–3.

⁵⁷ Proboszcz parafii Wszystkich Świętych w Gliwicach.

wodzeniem” Zgodnie ze statutem majątek stowarzyszenia miał przejść na rzecz macierzystej parafii. Kuria wrocławska depešowała, że zgodnie z ustaleniami ministerialnymi nie można bez odszkodowania przekazać majątku większego niż 5 tys. marek. Zasugerowano, aby podzielić majątek stowarzyszenia i raz jeszcze wesprzeć ojców franciszkanów w remoncie dachu kościoła i w taki sposób zaniżyć masę spadkową⁵⁸. Na posiedzeniu zarządu z 15 sierpnia 1939 r. zdecydowano, że stowarzyszenie przekaze na remont dachu kościoła franciszkanów darowiznę w wysokości 7 tys. marek. Pozostała suma w wysokości 4792,87 marek przejdzie na rzecz parafii Świętego Piotra i Pawła⁵⁹. Na posiedzeniu rady parafialnej 3 października 1939 r. ratyfikowano decyzję stowarzyszenia o samorozwiązaniu, zgodnie z sierpniową ustawą władzy państwowej likwidującą stowarzyszenia religijne zbierające fundusze. Na likwidatora wyznaczono ks. Jagło. Sądowe zakończenie procesu likwidacji przeprowadzono 24 października 1941 r. Ostatni spis finansowy parafia Świętego Piotra i Pawła posiadała za dzień 17 stycznia 1945 r. Aktywa kasy fundacyjnej na rzecz budowy kościoła św. Michała wynosiły 120 tys. marek⁶⁰. Ks. Jagło bał się powtórki sytuacji z końca poprzedniej wojny, dlatego 31 grudnia 1944 r. pożyczył parafii Chrystusa Króla 100 tys. marek na spłatę reszty kredytu bankowego za budowę kościoła, a parafii Wszystkich Świętych 20 tys. marek na zapłacenie remontu organów. W taki sposób uratowano i wierzycieli, i pieniądze. W sprawozdaniu wykazano także, że była jeszcze resztką kapitału z funduszu „na kościół Serca Jezusowego”, w sumie 1465,56 marek⁶¹.

⁵⁸ Zob. APPiP, (brak sygn.), *Liquidation des Herz-Jesu-Kirchbauvereins 1939* [Pismo Biskupiego Wikariatu Generalnego z Wrocławia nr CA 4242 z 3.07.1939 r.].

⁵⁹ 5 sierpnia 1939 r. franciszkanie zwrócili się do stowarzyszenia z prośbą o dotację pieniężną, którą miano przeznaczyć na odmalowanie kościoła i remont organów. O. Bartłomiej (gwardian) pisał, że kościół nie był malowany od 15 lat, tj. od czasu przejścia budynku od komunistów w 1924 r. Poza tym dach kościoła przeciekał w 4 różnych miejscach i konieczne było przeprowadzenie niezbędnych napraw. Zob. *tamże*, [Pismo o. gwardiana do ks. Jagła z 5.8.1939 r.], s. 1–2.

⁶⁰ Tzw. *St. Michael-Kirchbaufond*.

⁶¹ Po wojnie ks. Jagło próbował odzyskać aktywa od wierzycieli. W tym celu pisał do proboszcza parafii Chrystusa Króla: „Niezawodnie ciąży moralny i prawny obowiązek oprocentowania i spłacania powyższych długów na parafiach, które tymi pieniędzmi spłaciły swoje długi” Zob. APPiP, sygn. A VII 27 (lub B III 8), *Kapitały w markach niemieckich w miejskiej kasie oszczędności (17.05.1947 r.)*, s. 2–3; sygn. B IV 13, *Schuldentilgung der Gesamtverbände 1943–1947, Schuldentilgung der Gesamtverbände Nr 7629 vom 20.6.1944; tamże*, [Pismo z 22.03.1947 r. do Katolickiego Urzędu Parafialnego Chrystusa Króla].

5. W trudnym okresie nazistowskiego terroru i wojny

Kiedy w 1933 r. naziści objęli władzę proklamując III Rzeszę, nasiliły się prowokacje. Początkowo szturmówki partyjne z transparentami i chorągwiami wyrażały chęć uczestniczenia w nabożeństwach w kościołach. Kronika klasztorna wspomina, że gliwicy franciszkanie stanowczo takim prowokacjom się sprzeciwiali i już od 1933 r. mieli z tego powodu wiele nieprzyjemności⁶². W grudniu 1937 r. władza zamknęła szkołę prac ręcznych prowadzoną przez siostry służebniczki NMP. Dwa lata później zamknięto tutejsze katolickie przedszkole. W *Kronice* napisano, że od 1938 r., z powodu policyjnych zakazów, nie prowadzono żadnych procesji ulicami miasta. We wrześniu 1939 r. schronienie w klasztorze znaleźli franciszkanie z polskiego Górnego Śląska (kiedy to zamknięto klasztor w Panewnikach). Prowincja św. Jadwigi szybko udzieliła pomocy współbraciom. Władza masowo wcielała zakonników do wojska i to częściej jako sanitariuszy, rzadziej zaś jako kapelanów. Z konwentu gliwickiego do wojska powołano: brata Teofila Kocha (1939 r.), o. Wacława i o. Krescensa (1941 r.), a w 1942 r. o. Wincentego. Do końca pierwszego roku wojny spośród 346 zakonników prowincji św. Jadwigi 194 zwerbowano do wojska⁶³. Aż 97 z nich poległo na wojennych frontach⁶⁴.

Początkowo gliwicy zakonnicy próbowali w miarę możliwości prowadzić spokojne duszpasterstwo. Z pomocą kobiet z kuchni klasztornej założono stację pomocy dla najbiedniejszych i wojennych tułaczy. 30 października 1940 r. władze wojskowe nakazały gliwickim franciszkanom odstąpienie ponad połowy pomieszczeń klasztornych dla przesiedleńców z Besarabii. Nowi lokatorzy zajęli pomieszczenia cel, biblioteki, sal parafialnych (*Franziskusheim*), furty i przedszkola. Ojcowie Makary i Rafał znaleźli lokum w klasztorze sióstr służebniczek NMP, o. Wacława przyjął rodzina Sedlaczków, o. Walter zamieszkał u rodziny Wagner przy *Wilhelmstrasse* (dzisiejsza ul. Zwycięstwa), brat Gilbert – u mistrza masarskiego Kulawika. Pozostałych dwóch ojców opuściło Gliwice. O. Jacek zamieszkał w klasztornej piwnicy (nazywanej przez niego „klasztornymi katakumbami”). Zakonnikom pozwolono korzystać z domku gospodarczego obok klasztoru. Kilka tygodni później Gestapo urządziło w klasztorze rewizję. Ojciec gwardian ze spokojem pokazywał wszystkie pomieszczenia. Gestapo wróciło do domu z pustymi rękoma, „ale strach pozostał”⁶⁵.

⁶² AKG, *Chronica Monasterii*, s. 58.

⁶³ Zob. *Die schlesische Franziskanerprovinz im Jahre 1940*, Breslau 1941, s. 34–40.

⁶⁴ Zob. A. HANICH, *Czas przełomu. Kościół katolicki na Śląsku Opolskim w latach 1945–1946*, Opole 2008, s. 67–68.

⁶⁵ AKG, *Chronica Monasterii*, s. 105–106.

W czerwcu 1941 r. wygnano franciszkanów z klasztoru na Górze Świętej Anny. Gwardian przyjął do swojej, już i tak ciasnej, piwnicy o. Wincentego, a później o. Feliksa. W 1942 r. zakazano odwiedzin kolędowych. Po klęsce pod Stalingradem władze wymogły na zakonnikach budowę dwóch schronów przeciwlotniczych. I te prace musiał wykonać mieszkający od 1941 r. w Gliwicach brat Meinrad Wieczorek, budowniczy kościoła i klasztoru. 23 stycznia 1945 r. od strony Szobiszowic wjechały do miasta radzieckie czołgi. Przez dwa kolejne dni trwały na ulicach miasta zacięte walki. W budynek klasztoru wystrzelono 3 pociski armatnie. 26 stycznia rozpoczęły się grabieże i przeszukania. To, czego ojcowie wcześniej nie schowali, zostało skradzione. Pierwszą „cichą” Mszę św. odprawiono w kościele dopiero w święto Ofiarowania Pańskiego. Udział wiernych był znikomy, a kościół zaraz po Mszy zamknięto. W lutym o. Jacek i o. Witalis zgłosili się razem z mężczyznami do internowania, ale zostali odesłani. Na płaczące pożegnanie nie było czasu. W taki sposób zakonnicy pozostali wśród wiernych, wspierając ich w biedzie modlitwą, dobrym słowem i kromką chleba. Innym razem kromkę chleba ktoś przyniósł do klasztoru.

Po zakończeniu działań wojennych w 1945 r. i po ustaleniu nowej granicy państwowej, w Polsce pozostało 36 ojców i 26 braci zakonnych z dawnej prowincji św. Jadwigi. Siłą rzeczy nowa władza nie ufała „Niemcom”, dlatego na urząd proboszcza we wrześniu 1945 r. desygnowano o. Wojciecha Kaczmarczyka⁶⁶ z panewnickiej prowincji Wniebowzięcia NMP. Liczono na to, że klasztor i kościół pozostaną nadal przy zakonie. Potrzeba było czasu i wielu wyrzeczeń, by od nowa zbudować struktury prowincjalne i zaprowadzić skuteczne duszpasterstwo wśród wiernych. Do jesieni 1945 r. klasztor i ojców nawiedzali to Rosjanie, to przedstawiciele nowej władzy. Wiele rzeczy skonfiskowano, rozkradziono i wyszabrowano. Od Wielkanocy rozpoczęto sprawowanie nabożeństw w języku polskim. Jesienią zorganizowano kuchnię dla ubogich i ochronkę dla dzieci. Kronikarz policzył, że do 1 stycznia 1946 r. wydano ponad 7 tys. posiłków. Jeden z ojców, ucząc pieśni kościelnych, wpadł na pomysł zawiązania pierwszej polskiej grupy – chóru parafialnego⁶⁷. W taki sposób historia zatoczyła koło. Pierwszą grupą powstałą w kuracji przed wojną był również chór. Wskutek przymusowej deportacji ludności nie-

⁶⁶ O. Wojciech Kaczmarczyk (1905–1983) urodził się 7 stycznia 1905 r. w Siemianowicach. Do nowicjatu wstąpił 29 września 1922 r. Święcenia kapłańskie przyjął 15 kwietnia 1928 r. Został aresztowany przez Gestapo i osadzony w klasztorze w Miejskiej Górze (15 lutego 1940 r.). W sierpniu 1940 r. wywieziono go do Poznania i stamtąd z grupą polskich kapłanów do Dachau. Szczęśliwie doznał wyzwolenia 29 kwietnia 1945 r. Gwardianem i proboszczem w Gliwicach był od 29 września 1945 do 26 sierpnia 1948 r. Z Gliwic powrócił do macierzystej prowincji. Zmarł w Opolu 11 listopada 1983 r. Zob. B.B. KUROWSKI, *Franciszkanie w Gliwicach*, s. 430.

⁶⁷ AKG, *Chronica Monasterii*, s. 127–129.

mieckiej z Gliwic, na terenie franciszkańskiej parafii w 1950 r. mieszkało ok. 30% ludności rodzimej i 70% ludności przybyłej ze wschodniej i centralnej Polski. Początkowo ludność ta gromadziła się w kościele pallotynów przy ul. Jagiellońskiej i w garnizonowym kościele św. Barbary. Z czasem przekonała się także do śląskich franciszkanów.

*

Po wojnie, na mocy zarządzenia Administratora Apostolskiego Śląska Opolskiego, wszystkie związki międzyparafialne, które zawiązano przed wojną w celu sprawniejszej koordynacji w budowie nowych kościołów, zostały rozwiązane. Od tego też czasu kuracja Najświętszego Serca Pana Jezusa, bez formalnego dekretu, zaczęła używać tytułu parafii⁶⁸.

Plany budowy kościoła odżyły ponownie po odwilży gomułkowskiej, ale mogły być zrealizowane dopiero po wydarzeniach solidarnościowych w sierpniu 1980 r. W 1986 r. otrzymano pozwolenie na budowę nowego klasztoru i kościoła. Kamień węgielny pod przyszłe zabudowania położył o. Hilary Mamorski. Prace rozpoczęto od budowy nowego klasztoru w 1987 r. Zakonnicy zamieszkali w nim w 1992 r. W 1988 r. poświęcono plac pod budowę nowego kościoła i dokonano rozbiórki starego klasztoru. Autorem projektu kościoła był arch. Jerzy Witczek, a obliczenia konstrukcyjne wykonał inż. Witold Doryk. Na kierownika budowy wybrano Krzysztofa Sawickiego z firmy „Sawbud”. Budowę nowego kościoła prowadzono etapami: w latach 1989–1992 wystawiono fundamenty kościoła, do 1995 r. ściany, a w 1996 r. zadaszenie. W 1999 r. rozebrano prezbiterium starego kościoła, czego wymagały plany budowy. Pierwszą Mszę św. w nowym kościele sprawował bp Gerard Kusz 22 października 2008 r. Uroczyste poświęcenie nowego kościoła miało miejsce 21 czerwca 2009 r. Aktu poświęcenia dokonał bp Gerard Kusz, z udziałem bpa Stanisława Dowłaszewicza OFMConv, biskupa pomocniczego diecezji Santa Cruz de la Sierra w Boliwii. W sierpniu tegoż roku rozebrano budynek starego kościoła⁶⁹.

Po prawie 100 latach od zawiązania przez ks. Józefa Jagło Stowarzyszenia Budowy Kościoła Serca Pana Jezusa doprowadzono do szczęśliwego finału dzieła budowy kościoła. Od czasu ponownego przybycia franciszkanów do Gliwic ustanowiono w tejże dzielnicy odrębne duszpasterstwo, adaptując na kościół, klasztor

⁶⁸ Stosowny dekret, znoszący wszystkie dotychczasowe związki parafialne, wydał 2 listopada 1945 r. nowy administrator apostolski Śląska Opolskiego, ks. Bolesław Kominek. Zob. B. KOMINEK, *Dekret znoszący kuracje*, WUDO 1 (1945), nr 2, s. 2.

⁶⁹ Zob. P. GÓRECKI (red.), *Rocznik diecezji gliwickiej 2012*, s. 286.

i dom parafialny budynek po dawnej gospodzie i centrali niemieckiej partii komunistycznej. Prowadzone inicjatywy duszpasterskie miały na celu większe związanie tutejszych mieszkańców z Chrystusem i Kościołem. Zdawano sobie sprawę z tego, że w dzielnicy tej mieszkali głównie robotnicy, często borykający się z bezrobociem i niesprawiedliwością społeczną. Prowadzone właśnie dla teŝe grupy specjalne akcje duszpasterskie, wywaŝony ton głoŝzonych kazań, czy nauk apologetycznych w środy przed I piątkiem miesiąca, wreszcie osobiste świadectwo życia franciszkanów miało być antidotum na wzbierający na sile ruch narodowosocjalistyczny. W okresie nazizmu, mimo zastosowanych względem zakonników represji i częściowego zaboru mienia, franciszkanie nie opuścili wiernych, dając w ten sposób piękne świadectwo ofiarnej służby. Można powiedzieć, że spełniło się stare powiedzenie z okresu nowożytnej historii Gliwic, że „obecność franciszkanów przynosi Gliwicom i gliwiczanom zdrowie”⁷⁰. Sprawdza się to również w naszych czasach. Franciszkańska parafia liczy obecnie blisko 5900 wiernych, a wspólnotę domu tworzą 6 ojców i 1 brat zakonny.

*

Literatura

Archiwum Klasztorne Ojców Franciszkanów w Gliwicach (AKG)

Baupolizei 1922–1943.

Chronica Monasterii Glivicensis Ss. Cordis Jesu OFM ab anno 1923 [usque ad anno 1984].

Discretorium [conventus] 1923–1952.

Taufbuch [der Herz-Jesu-Kuratialgemeinde in Gleiwitz] 1924–1937.

Księga chrztów [parafii NSPJ w Gliwicach] 1938–1950.

Traueungsbuch [der Herz-Jesu-Kuratialgemeinde in Gleiwitz] 1925–1943.

Księga ślubów [parafii NSPJ w Gliwicach] 1943–1950.

Beerdigungsbuch [der Herz-Jesu-Kuratialgemeinde in Gleiwitz]. Księga zgonów [parafii NSPJ w Gliwicach] 1925–1950.

⁷⁰ POR. TENZE, *Historia parafii Wszystkich Świętych od początków do 1884 roku*, w: S. ROSENBAUM, B. TRACZ (red.), *Omnium Sanctorum. Kościół i parafia Wszystkich Świętych w Gliwicach*, Gliwice 2013, s. 38.

Archiwum Parafii św. Piotra i Pawła w Gliwicach (APiP)

- Acta decanalia*, sygn. IX 4, *Statistik – Dekanat Gleiwitz 1921–1932*.
Bildung Herz-Jesu-Kuratie, sygn. A VIII 31a.
[*Dritter Orden. III Zakon 1938–1948*], sygn. C VIII 31.
Firmungstage [1925–1939].
Herz-Jesu-Kirchbauverein, sygn. A VIII 31.
Kapitały w markach niemieckich w miejskiej kasie oszczędności (17.05.1947 r.),
sygn. A VII 27 (lub B III 8).
[*Kuracja Świętej Rodziny i ustanowienie parafii Chrystusa Króla w Gliwicach*],
sygn. A VIII 33 b.
Liquidation des Herz-Jesu-Kirchbauvereins 1939.
Schuldentilgung der Gesamtverbände 1943–1947, sygn. B IV 13.

Opracowania

- BERTRAM A., *Herz-Jesu-Kuratie im Bereich des Pfarrbezirks St. Peter und Paul Gleiwitz*, „Verordnungen des Fürstbischöflichen Ordinariats in Breslau” (1925), nr 4 (769) z 12 III 1925, p. 58, s. 23.
- BOŻEK Z., *100-lecie Huty 1 Maja w Gliwicach*, Gliwice 1967.
- Die schlesische Franziskanerprovinz im Jahre 1940*, Breslau 1941.
- GÓRECKI P., *Geneza kuracji Najświętszego Serca Pana Jezusa w gliwickiej dzielnicy hutniczej*, RTSO 35 (2015), s. 371–392.
- GÓRECKI P., *Historia parafii św. Franciszka z Asyżu w Zabrze*, Zabrze 2013.
- GÓRECKI P., *Historia parafii Wszystkich Świętych od początków do 1884 roku*, w: S. ROSENBAUM, B. TRACZ (red.), *Omnium Sanctorum. Kościół i parafia Wszystkich Świętych w Gliwicach*, Gliwice 2013, s. 11–85.
- GÓRECKI P. (red.), *Rocznik diecezji gliwickiej 2012*, Gliwice 2012.
- Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegaturbezirks für das Jahr 1926*, Breslau 1926.
- Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr [1931, 1932, 1933, 1938, 1939, 1941]*, Breslau 1931–1941.
- HANICH A., *Czas przełomu. Kościół katolicki na Śląsku Opolskim w latach 1945–1946*, Opole 2008.
- KOGUT M., *Duszpasterstwo parafialne w archidiecezji Wrocławskiej w latach 1738–1945*, Wrocław 2006.
- KOMINEK B., *Dekret znoszący kuracje*, WUDO 1 (1945), nr 2, s. 2.

KUROWSKI B.B., *Franciszkanie Prowincji św. Jadwigi na Śląsku (1887–1939)*, Wrocław 1997.

KUROWSKI B.B., *Franciszkanie w Gliwicach*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” (2000), t. XV/1, s. 411–440.

NADOLSKI P., ROSZAK T., SOIDA K., WIECZOREK E., *Węzeł Kolejowy Gliwice*, Rybnik 2010.

OVERY R., *Trzecia Rzesza. Historia imperium*, tłum. M. Antosiewicz, H. Turczyn-Zalewska, Warszawa 2012.

RUSAK R., *Zakłady Naprawcze Lokomotyw Elektrycznych w Gliwicach*, „Świat Kolei” 10 (2004), nr 9, s. 20–25.

<http://www.verwaltungsgeschichte.de/gleiwitz.html> (12.02.2016).

*

Streszczenie: Artykuł jest kontynuacją międzywojennej historii gliwickich franciszkanów i genezy powstania samodzielnej jednostki kościelnej w tzw. dzielnicy hutniczej, zamieszczonym w tomie 35 „Studiów Teologiczno-Historycznych Śląska Opolskiego” z 2015 r. Autor tym razem przybliży historię kuracji Serca Pana Jezusa w Gliwicach w latach 1925–1945. Od czasu jej ustanowienia gliwiczcy franciszkanie prowadzili w tamtejszej dzielnicy hutniczej ożywioną pracę duszpasterską. Jej główne działania ukierunkowane były nie tylko na sprawowanie sakramentów, ale także na działalność społeczną wśród rodzin robotniczych. Po przybliżeniu statusu kuracji jako jednostki kościelnej, omówiono sylwetki duszpasterzy oraz wskazano na główne akcenty pracy duszpasterskiej i charytatywnej. Powołanie do życia tzw. związku parafialnego dla gliwickich parafii oraz prowadzone budowy kościołów w sąsiednich dzielnicach zahamowały dzieło budowy nowego kościoła, który wybudowano dopiero na przełomie XX i XXI w. Wiele ofiar ponieśli gliwiczcy franciszkanie w okresie narodowego socjalizmu i II wojny światowej. Zakonników eksmitowano z większości ich pomieszczeń, ograniczając do minimum działania duszpasterskie. Mimo tego zakonnicy pozostali wśród wiernych. Towarzyszyli im także w trudnych miesiącach 1945 r. oraz w okresie powojennej transformacji i ponownego tworzenia wspólnoty parafialnej. Historia kuracji jest dobrym przykładem, w jaki sposób organizowano pracę duszpasterską w przemysłowych miejscowościach Górnego Śląska w okresie republiki weimarskiej i narodowego socjalizmu.

Słowa kluczowe: duszpasterstwo na Górnym Śląsku, górnośląscy franciszkanie, gliwickie parafie, Kościół na Górnym Śląsku w okresie narodowego socjalizmu, II wojna światowa na Górnym Śląsku.

Abstract: The Franciscan Curacy of the Most Sacred Heart of Jesus in Gliwice in the years 1925–1945. The article is a continuation of interwar history of Franciscans in Gliwice and the origin of an independent church unit in the so called Smelting Quarter, published in the volume 35 of “Theological-Historical Studies of Opole Silesia” This time the author outlines the history of the curacy of the Most Sacred Heart of Jesus in Gliwice in the years 1925–1945. Since the time of its foundation the Franciscans of Gliwice had been conducting intense pastoral work in the local smelting quarter. The main aims of the pastoral work was not only administering sacraments, but also social activities among workers’ families. After the status of curacy as a church unit had been outlined, profiles of priests were discussed as well as main accents of charity and pastoral work. Setting up so called parish association for parishes in Gliwice and constructing churches in neighbouring quarters stopped the construction of the new church, which was not finished until the turn of the 21st century. Many losses were suffered by the Franciscans of Gliwice during the Nazi rule and the Second World War. The monks were evicted from most of their rooms limiting their pastoral work to the minimum. Despite this fact the monks remained among the congregation. They accompanied them also in the difficult months of 1945 and in the period of post-war transformation and the re-founding of the parish community. The history of the curacy is a good example of how pastoral work was organized in the industrial towns of Upper Silesia during The Weimar republic and the Nazi regime.

Keywords: pastoral work in Upper Silesia, Upper Silesian Franciscans, the parishes of Gliwice, the Church in the Upper Silesia during the Nazi regime, Second World War in Upper Silesia.